

Noorddijkerweg 32

*Een boerderij met een verrassende bouwgeschiedenis
en een bijzondere restauratie*

Marcel Verkerk en Berend Raangs

Inleiding

In 2007 en 2008 vond een grondige restauratie plaats van de monumentale kop-hals-rompboerderij met bijschuur Noorddijkerweg 32 (afb. 1). Naast het uitvoeren van achterstallig onderhoud en het verbeteren van het wooncomfort, moest een aantal constructieve noten in zowel het voorhuis als de hoofdschuur worden gekraakt. Door een combinatie van zware stormen in de afgelopen decennia, een dubbele rietbedekking op een deel van het dak van de hoofdschuur en een gering windverband zijn zowel de constructie in de hoofdschuur als de kap van het voorhuis scheef gezakt. Hierdoor werden gevels uit het lood gedrukt. De voorgevel van het voorhuis helde gevaarlijk ver voorover, 69 cm om precies te zijn. Bij de planvorming heeft bouwhistorisch onderzoek uit 2004 als uitgangspunt gediend¹.

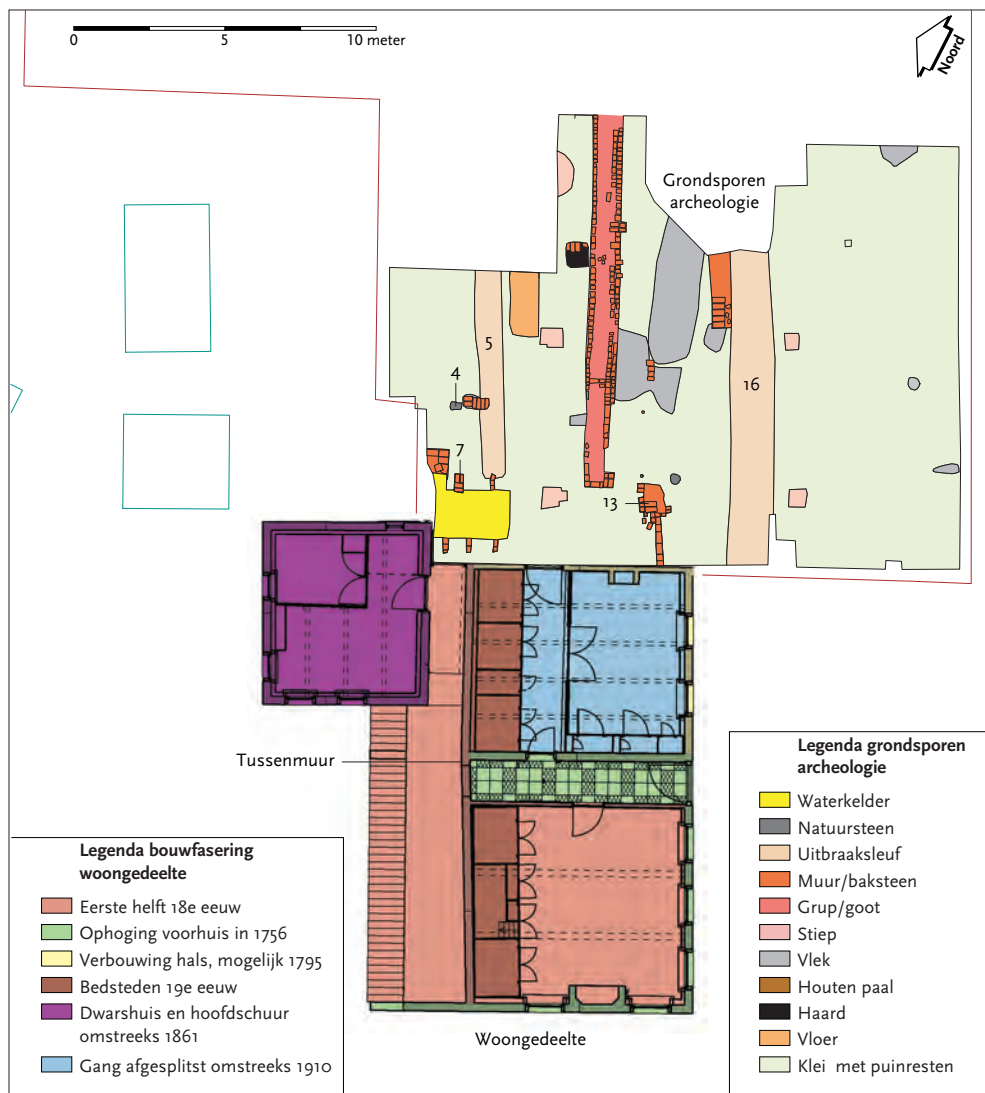
Afb. 1. Noorddijkerweg 32 na oplevering in 2008. Foto: Taco Tel, collectie Dienst RO/EZ.

De restauratie is intensief door de gemeente begeleid, zowel restauratietechnisch als bouwhistorisch. Daarnaast is archeologisch onderzoek verricht door ARC bv². Zowel het archeologisch als het bouwhistorisch onderzoek had tot doel om zoveel mogelijk gegevens te verzamelen en de openstaande vragen uit 2004 alsnog te beantwoorden. De restauratie bood immers een unieke kans om bouwen grondsporen vast te leggen. Het onderzoek heeft aan de verwachtingen voldaan. Hoewel niet alle vragen zijn beantwoord is veel nieuwe informatie verkregen. Daarnaast zijn enkele verrassende ontdekkingen gedaan. In dit artikel wordt hiervan beknopt verslag gedaan als vervolg op het verhaal uit 2005³. Tevens bevat dit artikel een bijdrage over de aanpak van de restauratie.

¹ Verkerk 2004.

² Wit e.a. 2008.

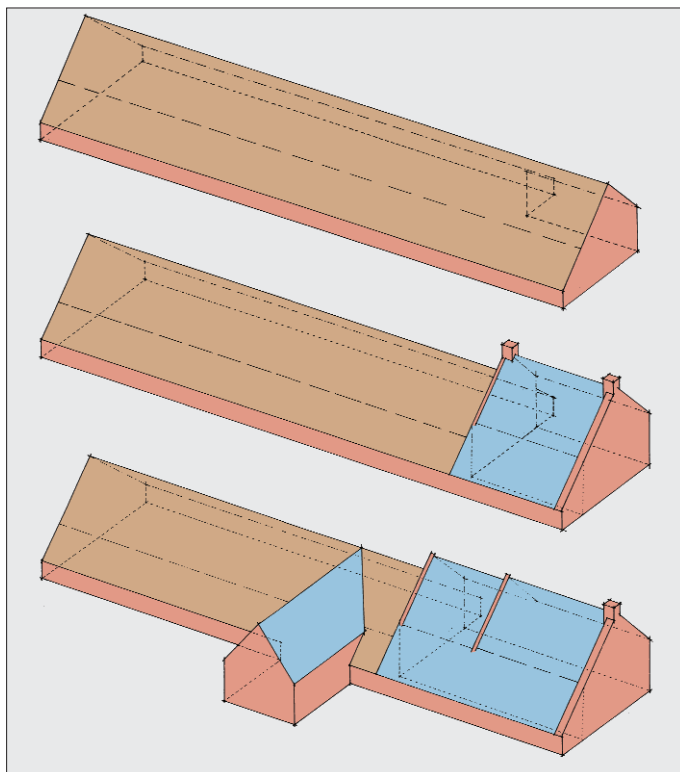
³ Tel en Verkerk 2005, 55-59. Door het recente onderzoek zijn enkele conclusies uit 2005 achterhaald.

Afb. 2. Noorddijkerweg 32. Overzicht van de archeologische grondsporen in de schuur gecombineerd met de bouwfasering van het woongedeelte. De oudste schuur bestaat uit spoor 5 en 16 met in het midden spoor 10, vermoedelijk een grup. De opvolger, die uit de tweede helft van de 17e eeuw of het begin van de 18e eeuw dateert, is terug te vinden in spoor 4, 7 en 13 die de plaats aangeven waar de staanders gestaan hebben. De zijgevels waren spoor 16 en de huidige linkerzijgevel. Kaart: Jaap Buist (Dienst RO/EZ) en Bert Schomaker (ARC bv), gecombineerd met de tekening van de begane grond, Holstein Restauratie Architectuur.

Bouwhistorie

Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat de boerderij een vermoedelijk 17e-eeuwse voorganger heeft gehad waarvan boven de grond geen sporen meer bestaan. Dit was een lange, smalle en lage boerderij van 7,5-8 m breed met in het midden een bakstenen goot, vermoedelijk een grup (afb. 2). In de tweede helft van de 17e eeuw of het begin van de 18e eeuw werd deze helemaal gesloopt en vervangen door een (iets) grotere boerderij die in hoofdvorm op de voorganger leek (afb. 3a). Dit type boerderij had het schuur- en woongedeelte onder één lang dak.

Afb. 3. Noorddijkerweg 32.

3a: Hoofdvorm tweede helft 17e eeuw of begin 18e eeuw.

3b: Hoofdvorm 1756.

3c: Hoofdvorm tussen 1756 en 1809.

Tekeningen: Marcel Verkerk, collectie Dienst RO/EZ.

Anno 2009 staat in de provincie Groningen nergens meer een dergelijke boerderij, maar op 18e-eeuwse landmeterkaarten, bijvoorbeeld van H. Teijsinga (1706-1756), komen ze nog veelvuldig voor. Tijdens andere boerderijonderzoeken werd dit type eveneens aangetoond, bijvoorbeeld bij de voorganger van Matsloot 12 te Groningen⁴. Hoe groot de nieuwe boerderij precies was is niet duidelijk⁵ maar het is dit gebouw waarmee de bouwgeschiedenis van de huidige boerderij begint, al is van de originele constructie geen muur of balk meer aanwezig. In 2005 is al aangegeven dat de boerderij steeds werd verbouwd, nu eens de schuur en dan weer het woongedeelte. Hierdoor is een gedeelte van de oudste bouwphase als het ware doorgegeven in de structuur van het gebouw zonder dat de originele muren of gebinten zijn bewaard. Cruciaal voor het onderzoek naar de bouwgeschiedenis is de lange muur in het voorhuis tussen de melkenkelder aan de noordkant en de kamers en gang ten zuiden hiervan (hierna tussenmuur genoemd). Deze muur bevat bouwsporen, die verschillende bouwfasen in voorhuis en schuur, aan elkaar verbindt (afb. 4 en 5). Daarnaast is de tussenmuur de verbindende schakel met de

⁴ Verkerk 2006, 93-106.

⁵ De lengte van de boerderij uit de tweede helft van de 17e eeuw of het begin van de 18e eeuw is niet bekend omdat de achtergevel buiten het opgravingsvlak ligt. De breedte is circa 12,5-13 m. Dit komt overeen met de breedte van de schuur die weergegeven is op het eerste kadastraal minuutplan van omstreeks 1830. Aangenomen wordt dat dit hetzelfde gebouw is.

Afb. 4. Noorddijkerweg 32. Detail van bouwsporen in de oudste muur, zijnde de muur tussen melkenkelder en voorkamer. Deze bouwsporen, gecombineerd met de grondsporen uit het archeologisch onderzoek, zijn de belangrijkste schakels voor het ontrafelen van de bouwgeschiedenis van de boerderij.

Foto: Taco Tel, collectie Dienst RO/EZ.

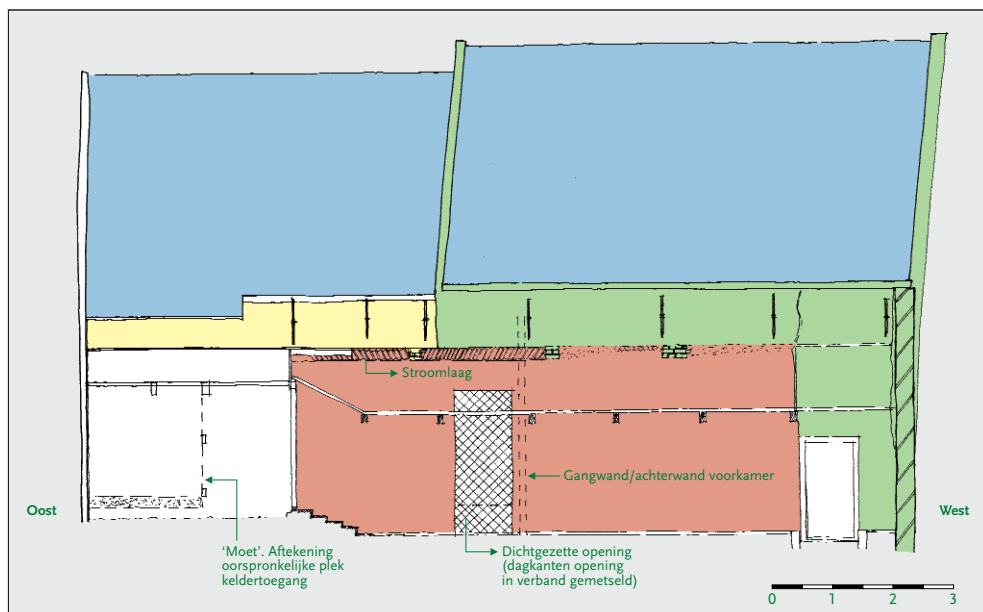
archeologische grondsporen. De hierboven genoemde lange boerderij had een houten draagconstructie die bestond uit een aantal achter elkaar geplaatste zogenaamde dekbalkgebinten op een afstand van 2,0-2,3 m⁶. Het ritme van de staanders is in het voorhuis teruggevonden in bouwsporen in de tussenmuur en in de schuur in de vorm van stiepen. In het woongedeelte lag een zoldervloer over de dekbalken. Over de einden van de dekbalken lag een gebintplaat waar de sporenparen op stonden die het dak droegen. Het dak liep vanaf de gebintplaat door tot aan de lage zijgevels. Zo ontstond aan beide kanten een afdak, ook wel kubbing of uitkubbing genoemd. In het woongedeelte lag de noordelijke uitkubbing tot aan de voorgevel. Deze ruimte werd vermoedelijk toen al gebruikt als bewaarruimte voor melk. Vanaf de volgende verbouwfase lag in die uitkubbing zeker al een melkenkelder. Aan de andere kant, de zuidkant, liep de uitkubbing niet helemaal tot aan de voorgevel maar eindigde iets eerder; deze sprong in de gevel wordt een krimp genoemd. Waar deze krimp precies lag, is niet bekend, maar zeer waarschijnlijk kwam dit overeen met het ritme van de gebinten.

Bij iedere verbouwing is steeds iets van de oorspronkelijke draagconstructie afgesnoept. Uiteindelijk is omstreeks 1861 ook het laatste deel opgeruimd, bij de nieuwbouw van de huidige hoge Friese schuur.

Bij een eerste verbouwfase, vermoedelijk in de eerste helft van de 18e eeuw, werden in het woongedeelte twee haaks op elkaar staande stenen indelingswanden gebouwd. Dit waren de tussenmuur van één steen dik gemetseld in een kalkmortel, en de halfsteens achterwand van de huidige voorste kamer opgetrokken in leem. Zo ontstond in de uitkubbing een melkenkelder en aan de voorkant een apart woonvertrek met daar achter een tweede kamer, vermoedelijk een keuken⁷. In de voorste kamer bevonden zich bedsteden tegen de tussenmuur.

6 Een dekbalkgebint bestaat uit twee staanders met daar overheen een dekbalk. Voor de stabiliteit zorgen twee schuin geplaatste schoren, korbels genaamd. Hier stonden de staanders op een afstand van circa 6 m van elkaar.

7 Dat er nog een tweede vertrek lag, wordt geconcludeerd uit een bouwspoor dat aan de onderkant van de tussenmuur aan de kant van de dwarsgang is gevonden, een zwart geteerde plint. De plint kon alleen in de gang worden waargenomen, niet achter de houten bedsteewanden van de hals omdat deze niet verwijderd zijn. Verder is waargenomen dat de gangmuur tegen de zwarte plint is geplaatst, deze plint loopt namelijk door.

Afb. 5. Noorddijkerweg 32. Aanzicht tussenmuur met daarin aangegeven de verschillende bouwfasen. In rood is het oudste muurwerk aangegeven met de stroomlaag en de drie verstoringen die een mal van de verdwenen houtconstructie vormt. In groen is de ophoging in 1756 aangegeven en in geel de verhoging van de hals die tussen 1756 en 1830 heeft plaats gevonden. Tekening : Marcel Verkerk, collectie Dienst RO/EZ.

Vanuit de keuken was, via de tussenmuur, ook de melkenkelder te bereiken. Deze doorgang is later dichtgezet.

In de 17e eeuw was het gebruikelijk dat het woongedeelte afgescheiden was van de schuur. Uit de bewaard gebleven belastingkohieren uit 1628 van de dorpen Harsens, Adorp en Sauwerd wordt het woonvertrek van een boerderij aangeduid als 'binnenhuis'⁸. Ook wordt in die stukken soms een keuken genoemd.

De tussenmuur werd gebouwd onder de noordelijke gebintplaat en de uiteinden van een aantal dekbalken (afb. 5); de staanders werden dus aan die kant vervangen. Doordat de tussenmuur tegen de onderkant van de later verwijderde dekbalken en de gebintplaat werd gemetseld, vormt ze als het ware een mal van deze bovenliggende constructie. Het aanbrengen van de bovenste laag stenen tegen de gebintplaat was moeilijk en werd opgelost door deze schuin te plaatsen. Dit noemen we een stroomlaag. Kort daarna werd, haaks op de tussenmuur, de achterwand van de huidige voorste kamer opgetrokken. Deze achterwand werd tegen de onderkant van de zoldervloer gemetseld, eveneens met een stroomlaag die op dezelfde hoogte ligt als de stroomlaag in de tussenmuur. De overeenkomstige hoogtes van beide stroomlagen duidt op samenhang en kan verklaard worden wanneer op deze plaats een traditionele constructie in de vorm van dekbalk-gebinten met een zoldervloer wordt gedacht.

Een tweede, veel omvangrijkere verbouwing vond plaats in 1756 en bestond uit het verbreden en verhogen van het woongedeelte waardoor dit als een zelfstandig element herkenbaar werd (afb. 3b). Het jaar van verbouw staat in de natuurstenen neuten ter weerszijden van de voordeur. Door het verbreden van het voorhuis moest ook de kapconstructie worden vernieuwd en daarom werd in

het voorhuis het resterende deel van de houten draagconstructie uit de oudste bouwphase opgeruimd. Daarnaast werd de indeling gewijzigd. Achter de voorste kamer kwam een dwarsgang te liggen zodat de keuken iets naar achter opschoof. In de nieuwe keuken werd tegen de gangwand een rookkanaal geplaatst. Aan deze fase herinnert verder de natuurstenen gangvloer en een éénpaneelsdeur die toegang geeft naar de voorste kamer. De deur is van elders afkomstig hetgeen blijkt uit het feit dat de deur aan de onderkant is vermaakt.

Een derde bouwphase speelt zich af achter het voorhuis wanneer de keuken wordt vergroot en aan de noordkant een dwarshuis wordt opgetrokken (afb. 3c). De datering van deze bouwphase is onzeker. Uit de weergave van de boerderij op de kadastrale minuut uit omstreeks 1830 blijkt dat het dwarshuis destijds al bestond. Interessant is in dit verband een koopakte uit 1809 toen de familie Bruininga de boerderij in bezit kreeg. Hierin staat een opsomming van de aanwezige vertrekken waaronder twee keukens, waarschijnlijk een zomerkeuken en een winterkeuken⁹. Een van beide ligt in de hals, de andere in het dwarshuis. Dit zou betekenen dat de verbouwing ergens tussen 1756 en 1809 plaatsvond. De enige concrete aanwijzing voor bouwactiviteiten in deze periode is een jaartalanker in de voorgevel met het jaar 1795. Wellicht kan deze verbouwing ook uit dat jaar dateren (al is er geen directe relatie tussen werken aan de voorgevel en verbouwen achter het voorhuis).

Waarschijnlijk werd de keuken vergroot. Dit ging ten koste van het voorste deel van de schuur. Omdat het keukengedeelte ook werd verhoogd, werd dit deel als een hals tussen voorhuis en schuur herkenbaar. De dakhoopte was net iets lager dan het voorhuis maar hoger dan de schuur. De verhoging valt af te leiden uit bouwsporen in het muurwerk (afb. 5).

Afb. 6. Noorddijkerweg 32. Schouwschildering vóór en ná de restauratie. Foto links: Marcel Verkerk, collectie Dienst RO/EZ.
Foto rechts: Taco Tel, collectie Dienst RO/EZ.

Het jaartalanker (1795) in de voorgevel heeft in ieder geval te maken met het vernieuwen van een deel van het muurwerk. Het muurwerk van de geveltop laat duidelijk twee fasen zien. Het is denkbaar dat bij deze gelegenheid tevens het huidige schoorsteenkanaal werd gebouwd, dat tegen de gerepareerde geveltop aan is gemetseld. De schoorsteenmantel met in schildpadmotief geschilderde pilasters en eenvoudige kapitelen dateert uit de eerste helft van de 19e eeuw. Tijdens de restauratie kwam op de boezem een restant van een bijzondere schildering tevoorschijn, bestaand uit een dorps tafereel van huizen en bomen, met op de achtergrond een toren en een scheepsmast (afb. 6).

Afb. 7. Noorddijkerweg 32, bedsteewand in de hals met geschilderde panelen. Deze schildering kwam tevoorschijn bij het schoonmaken.
Foto: Taco Tel, collectie Dienst RO/EZ.

In de loop van de 19e eeuw werd het interieur vernieuwd. In de voorkamer werd de bedsteewand in een donkere houtimitatie geschilderd met accolade-vormige panelen. De bedsteewand in de hals werd beschilderd met een lichte houtimitatie waarop gesjabloneerde panelen met daarboven ruitvormige motieven werden aangebracht (afb. 7). Deze ruiten komen eveneens voor op de driepaneels deur naar de dwarsgang in het voorhuis.

De laatste grote verbouwing vond plaats omstreeks 1861. In de schuur werd toen het laatste deel van de gebintconstructie uit de oudste bouwfase opgeruimd. Hiervoor in de plaats kwam een hoge, bredere Friese schuur met een hoge nok, lage zijgevels en een hoge achtergevel. De linkerzijgevel en de koestal bleven bij deze verbouwing op dezelfde plaats. Tevens werd het dwarshuis gesloopt en vervangen door een nieuw dwarshuis.

In 2005 werd gedacht dat het muurwerk aan de voorzijde van de schuur uit de tweede helft van de 17e eeuw zou dateren. Inmiddels is uit archeologisch onderzoek gebleken dat dit niet het geval kan zijn. Het ontbreken van grondsporen maakt duidelijk dat deze muur geen verband houdt met oudere bouwfasen en dus pas gemetseld kan zijn bij de bouw van de Friese schuur omstreeks 1861.

Nadat in 1968 en 1994 mislukte pogingen waren gedaan om de boerderij Noorddijkerweg 32 op de Rijksmonumentenlijst te plaatsen, deed zich in 2004 als gevolg van de beëindiging van het agrarisch bedrijf een nieuwe mogelijkheid voor. Nu dienden de eigenaren zelf een verzoek in om tot plaatsing op de monumentenlijst te komen. Een bouwhistorisch onderzoek werd ingesteld om de aanvraag bij de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap te onderbouwen. Omdat er sinds 24 juli 2004 een aanwijzingsstop was ingesteld, was de *'Tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten'* van toepassing. In principe was het namelijk niet meer mogelijk objecten ouder dan 1940 aan te wijzen. Uitgezonderd waren echter de gevallen waarbij voor de inwerkingtreding van de beleidsregel een procedure tot aanwijzing was ingesteld. Bovendien was van toepassing het feit dat voor deze monumenten eerdere beoordelingen hadden plaatsgevonden en waarvoor nu nieuwe feiten en omstandigheden golden. Omdat dit bij Noorddijkerweg 32 het geval was, werd op 30 juni 2005 het besluit genomen de boerderij te beschermen op grond van de Monumentenwet 1988.

Hoewel de plaatsing op de Rijksmonumentenlijst van groot belang was, betekende dit niet dat alle zorgen voorbij waren. De boerderij was weliswaar bewoond, maar het onderhoud liet te wensen over. Vooral nadat zij leeg kwam te staan, namen de zorgen over het voortschrijdende verval per dag toe. Een kostbare restauratie met subsidies leek onmogelijk omdat de subsidiering van restauraties van rijksmonumenten op het punt stond te worden afgeschaft. Bovendien lieten de regels niet meer toe de restauratie in het bestaande financieringssysteem in te passen.

Als overgang naar een nieuw instandhoudingsstelsel voerde het rijk in 2006 een overgangsregeling in om grote restauratieprojecten alsnog mogelijk te maken. Het beroep dat de eigenaren op deze regeling maakten, pakte positief uit, zodat in het voorjaar van 2007 met de restauratie van de boerderij kon worden begonnen. Het werk werd na een aanbestedingsprocedure gegund aan het Duitse bouwbedrijf Heikens & Wilts te Jemgum. De restauratie werd uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van het architectenbureau Holstein Restauratie Architectuur.

Toen eenmaal met de werkzaamheden aan de hoofdschuur was begonnen, bleek de slechte staat van veel onderdelen. Hiervoor is reeds de ondermijnde gebintconstructie in de hoofdschuur en de scheef staande kapconstructie in het voorhuis genoemd die een aantal gevels ontzette (afb. 8 en 9). Er dreigde een omvangrijke vernieuwing van veel oorspronkelijk materiaal. Op aandrang van de restauratiedeskundigen van de Dienst RO/EZ is echter besloten eerst de gebintconstructie in de schuur terug te duwen, vervolgens te fixeren en te herstellen. Doordat de ontzette zuidgevel van de hoofdschuur gekoppeld was aan de dakconstructie kwam deze gevel bij het terugduwen van de gebintconstructie weer recht op te staan. Hierdoor was de geplande vervanging niet meer nodig.

Terughoudend herstel is ook bij het voorhuis toegepast. De uit het lood staande voorgevel werd door de aannemer in een korset geplaatst om vervolgens centimeter voor centimeter weer te worden rechtgezet. Dit ging in een tijdsbestek van een paar maanden. Het terugduwen kon omdat de gevel in het verleden gemetseld was met een elastische kalkmortel. Tegenwoordig wordt vaak een harde cementmortel gebruikt waardoor terugduwen altijd scheuren oplevert. Daarna zijn de slechte delen opnieuw opgemetseld. Op deze manier bleef veel van het

Afb. 8. Noorddijkerweg 32. De hulpconstructie om de voorgevel, die 69 cm uit het lood stond, weer terug te duwen.

Foto: Marcel Verkerk, collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 9. Noorddijkerweg 32. Hulpconstructie om de gebinten in de hoofdschuur weer terug te duwen. Ook kwam hierdoor de rechterzijgevel weer rechtop te staan.

Foto: Marcel Verkerk, collectie Dienst RO/EZ.

kenmerkend karakteristieke muurwerk behouden. Naast de vele werkzaamheden aan de constructies is veel werk uitgevoerd aan het metselwerk, kozijnen en goten. Ook het voorzieningenniveau werd aangepast aan de huidige eisen. Om het oude woongedeelte zoveel mogelijk te ontzien, is er in het voorste deel van de hoofdschuur een nieuwe woning gebouwd. De plek van de rosmolen in het voorste tasvak, de bijbehorende karnruimte aan de linkerkant en een stukje van de daar achter liggende voormalige koestal werden hierbij opgeofferd.

Nadat de werkzaamheden aan de casco's van de schuren en het woonhuis waren uitgevoerd, was de binnenzijde van het oude woongedeelte aan de beurt. Hiervoor was echter door het Rijk geen subsidie beschikbaar gesteld, zodat er voor de waardevolle interieuronderdelen een beroep op de gemeente Groningen werd gedaan.

Er zijn veel interieuronderdelen uit de periode tussen circa 1800 en 1910 bewaard gebleven, zoals in de voorkamer een schouw met een sterk gehavend schilderstuk (zie afb. 6 links) en een beddeschot met geschilderde panelen (schijnpanelen). Omdat de bouwkundige staat van de schouwboezem slecht was, is de schildering door restaurateur Helmer Hut voorzichtig van zijn kalklaag afgenomen. In het atelier is de schildering vervolgens aangevuld met een afbeelding van de boerderij Noorddijkerweg 32 en daarna weer teruggeplaatst op zijn oorspronkelijke plaats, echter tegen een vernieuwde boezem (zie afb. 6 rechts). De kamer in de hals heeft een interieur met schouw en betimmering rondom de vensters die uit omstreeks 1910 dateert. Bij deze verbouwing is een deel van het vertrek als gang afgescheiden. Tot verrassing bleek het schotwerk in de gang uit de 19e eeuw te dateren. Bij de schoonmaak ervan kwamen ook op dit schotwerk

geschilderde schijnpanelen tevoorschijn. In de olieverf was gemalen barnsteen toegevoegd wat de vergeling verklaart. Alle schilderwerken zijn met uiterste zorg bijgewerkt en hersteld (zie afb. 7).

In de kamer in de noordelijke uitbouw zijn de buitenwanden voorzien van isolatie. Hiervoor is de wandbetimmering verwijderd en later weer herplaatst. De nieuwe kleurstelling is afgeleid van de aangetroffen afwerklagen.

Afb. 10. Noorddijkerweg 32. Foto van de opening van Open Monumentendag 2008 op de boerderij.
Foto: collectie familie Scholtens.

In september 2008 waren de werkzaamheden zo ver gevorderd dat de opening van Open Monumentendag hier kon plaatsvinden. Veel mensen kwamen op de tweede zaterdag van september een kijkje nemen en konden zo met eigen ogen het resultaat aanschouwen (afb. 10).

Literatuur

- Haan, J. de, *Hier ziet men uit paleizen. Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw*. Assen, 2005.
Havik, P.W., *Boerderijen in Groningen*. Utrecht, 1988.
Tel, T. en M. Verkerk, 'Jaarverslag bouwhistorie in 2004' in: *Hervonden Stad* 10 (2005), 55-59.
Verkerk, M., *Bouwhistorische verkenning Noorddijkerweg 32*. Groningen, 2004.
Verkerk, M., 'Met andere ogen bekeken' in: *Hervonden Stad* 11 (2006), 93-106.
Wit, M.J.M. de, J.M. Verkerk en K. Helfrich, *Een archeologische begeleiding in boerderij 'De Rollen' aan de Noorddijkerweg 32 te Groningen*. ARC-Publicatie 195. Groningen, 2008.